

РОЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ПРОЦЕСАХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСТВА

У статті аналізується позитивна роль Тараса Шевченка й Михайла Грушевського у суспільно-політичних процесах мобілізації українства. Автор переконаний, що саме завдяки звитяжній, героїчній і подвижницькій діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було збережено українські етнокультурні традиції, що згодом стали потужним імпульсом для розвитку України й українців.

Ключові слова: Україна, українці, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, суспільно-політичні процеси мобілізації українства.

У 2016 році виповнилося двадцять п'ять років незалежній і суверенній Українській державі. Для того щоби ця подія стала dokonаним фактом, мільйони українців доклали величезних зусиль. Серед цих героїв, звитяжців і подвижників були Тарас Григорович Шевченко і Михайло Сергійович Грушевський.

Вивчаючи вплив діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського на цивілізаційний та етнокультурний розвиток України й українців ми намагаємося проаналізувати вагомий внесок цих геніїв у суспільно-політичних процесах мобілізації українства ХІХ–ХХ ст.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» в Науково-дослідного інституту українознавства МОН України відповідно до напряму планової роботи відділу української етнології.

Тарас Григорович Шевченко (09.03.1814 – 10.03.1861) – поет, художник, філософ та громадський діяч, який допоміг українцям зрозуміти свою сутність, самобутність і місце у цивілізаційному часопросторовому розвитку.

Окрім захоплення словесністю і художньою творчістю, Тарас Шевченко – наш великий геніальний поет цікавився наукою загалом і

археологією зокрема та вважав її праматір'ю історії. Саме такий запис він зробив у своєму щоденнику 13 серпня 1857 року: «Я люблю археологію. Я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории. Я вполне сознаю пользу этих раскапываний» [1, с. 105].

Ці слова були пов'язані з роботою Тараса Григоровича в Київській археографічній комісії. У 1843 році по «Высочайшему соизволению» російського імператора Миколи I та за ініціативою Михайла Максимовича була створена в Києві 1843 року наукова установа – Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, що діяла при канцелярії київського, волинського і подільського генерал-губернатора. Згодом вона отримала назву Київська археографічна комісія. У 1845–1847 рр. у цій комісії працював на посаді художника Тарас Шевченко. Виконуючи її доручення, він здійснив у 1845–1846 рр. три подорожі по Україні й намалював чимало історичних пам'яток, а також брав участь в археологічних розкопках могил та ілюструванні видань.

Ось так Т. Шевченко описав прийняття його на роботу до Київської археографічної комісії: «По выпуске из Академии определился в Киевскую Археографическую комиссию по части рисования и собирания народных преданий, сказок, песен в южнорусских губерниях» [2, с. 117].

Як зазначає дослідник Г. Сергієнко, праця в цій установі не лише давала можливість поету мати постійний заробіток, а й розширювати коло знайомств серед учених і діячів культури України, займатися малюванням і поезією, історією, фольклористикою, етнографією, археологією. В Київській археографічній комісії Т. Г. Шевченко працював з 10 грудня 1845 р. до 1 березня 1847 р. і зробив значний внесок у вивчення рідного краю в ході тривалих подорожей за дорученням цієї установи. Так, у липні–серпні 1846 р. Т. Г. Шевченко брав участь у другій археологічній експедиції, яку очолював профессор М. Д. Іванішев, що вела розкопки давньої могили Перепет (Переп'ят) [3, с. 48–54].

Проаналізувавши період роботи Т. Г. Шевченка в Київській археографічній комісії Г. Сергієнко прийшов до таких висновків: «Археологічні, етнографічні та фольклористичні дослідження Т. Г. Шевченка збагатили суспільну науку на Україні, сприяли посиленню інтересу громадськості до пам'яток історії та культури. На жаль, значна частина наукової спадщини Кобзаря не дійшла до нашого часу: вона була втрачена під час його арешту і заслання. Частина її використана

Т. Г. Шевченком у його «Щоденнику» та повістях російською мовою: «Варнак», «Прогулка...» та ін. У Київській археографічній комісії Т. Г. Шевченко формально працював рік і чотири місяці (фактично – рік і десять місяців) і за цей час здійснив за її завданням три подорожі по Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, Поділля і Волині, а також брав участь у двох археологічних експедиціях, виданні альбома археологічних знахідок «Древности». Тоді ж комісія започаткувала видання документів під назвою «Памятники», перший том яких побачив світ у 1845 р. під редакцією М. О. Максимовича та М. Д. Іванишева; другий том вийшов у 1846 р. під редакцією В. П. Чеховича і М. Д. Іванишева. У цих перших здобутках Київської археографічної комісії є й частка праці Т. Г. Шевченка-вченого, художника, поета, діяча культури і науки, людини великої ерудиції і громадянської мужності» [3, с. 48-54].

Отже, Тарас Шевченко завдяки своїй активній громадській позиції і культурно-просвітницькій та суспільно-політичній діяльності сприяв збереженню величезної етнокультурної спадщини для майбутніх поколінь, що з часом стала міцним підґрунтям для відновлення Української державності та становлення української нації.

Михайло Грушевський (29.(17).09.1866 – 24.11.1934). був не лише відомим державним діячем, науковцем і громадянином, але й став знаковим феноменом для України й українців в найбільш переломні часи їх цивілізаційного існування, а саме в кінці XIX ст. – у першій половині XX ст.

Михайло Сергійович народився в м. Холм (тепер м. Хелм, Польща). 1890 року закінчив історико-філологічний факультет Університету Святого Володимира (м. Київ). На формування політичних і наукових поглядів Михайла Грушевського великий вплив справила історична концепція його вчителя В. Б. Антоновича. У 1894 р. захистив магістерську дисертацію «Барське староство» і за рекомендацією В. Антоновича очолив кафедру всесвітньої історії Львівського університету, де читав курс історії України. З 1897 р. – голова Наукового товариства імені Шевченка, редактор «Записок» товариства. На початку громадсько-політичної діяльності М. Грушевський – активний член Київської громади. В 1899 р. – один з організаторів національно-демократичної партії в Галичині. У 1908 р., після переїзду в Київ, увійшов до керівництва Товариства українських поступовців.

У роки Першої світової війни його праці видавалися «Союзом визволення України», створеним у Відні. Наприкінці 1914 р. був заарештований царською владою і висланий до Сімбірська. У березні 1917 р. вступив до Української партії соціалістів-революціонерів і очолив Українську Центральну Раду. На початку 1919 р. емігрував до Австрії, створив у Відні Український соціологічний інститут.

У своїй автобіографії М. Грушевський так описав цей важливий період у своєму житті: «Революція визволила Гр-го з сього заслання і перервала сі заняття. Вибраний головою Української Центральної Ради при її організації й викликаний її телеграмами Київ, Гр. приїхав у березні, потерпівши в дорозі нещастя: вагон, в котрім він їхав, згорів в дорозі, і в нім значна частина рукописей і книг. Ще більше подібне нещастя спіткало його рік пізніш, коли фамільний дім Гр-х був спалений підчас обстрілу Київ, і в нім згоріли всі рукописи, цінні колекції укр. мистецтва та бібліотека. Чотирнадцять місяців існування Укр. Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918), котрого Гр. був весь час головою, наповнили його час, перед усім політичною роботою, але поруч того він писав і на біжучі політичні питання, друкуючи статті (спочатку в час. «Нова Рада», потім в «Народній Волі») і окремі брошури... Після гетьманського перевороту Гр. жив у Києві інкогніто, зчаста міняючи місце прожитку і шукаючи спочинку від тяжких переживань в літературно-науковій праці... З упадком гетьманщини брав участь в засіданнях Наук. товариства, де тоді дебатовалось питання про реорганізацію академії, був вибраний також членом Трудового конгресу. З початком лютого 1919 р. виїхав до Камінця, де редакував якийсь час газету «Голос Поділля» і займався роботою над укр. підручниками (Історія України для трудової школи). З кінцем березня через Галичину виїхав за кордон, в делегації від партії укр. соц. революц. на конференцію II Інтернаціонал, і взяв участь в люцернській конференції... В осені того ж 1919 р. виступив з проектом організації «Українського Соціологічного Інституту» і одержавши деякі кошти для цього занявся цією організацією. Жив у Празі, Берліні, Відні, Женеві, Парижі...» [4, с. 55-56].

У 1924 р. Михайло Грушевський повернувся до СРСР для наукової роботи. У 1924 р. був обраний академіком АН УРСР, керував секцією історії України Історичного відділу АН, редагував журнал «Україна»

та інші видання. В 1929 р. був обраний академіком АН СРСР. З 1930 р. працював у Москві. Помер у санаторії в Кисловодську, похований у Києві.

Наукові зацікавлення Михайла Сергійовича охоплюють всі українські етнічні землі від найдавніших часів до початку ХХ ст., притому, що українознавча тематика була провідною і найважливішою у його дослідженнях. Так, ще у 1907 р. у статті «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» М. Грушевський писав, що «наукове українознавство – то значить різні галузи науки, присвячені дослідіду і пізнанню українського народу і його території в сучасності і минушости...» [5, с. 188-189].

У своїх публіцистичних статтях у 1917-1918 рр. таких як: «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність» М. Грушевський обґрунтував стратегію і тактику досягнення державної незалежності України. М. Грушевський був одним з ідеологів мобілізації українства на початку ХХ ст. У зв'язку з цим, він вважав за необхідне проаналізувати минуле українського громадського руху та врахувати досягнення попередників на цій важкій ниві українського державотворення.

Михайло Сергійович дуже добре оцінив діяльність і здобутки Кирило-Мефодіївського товариства: Головним його завданням було добиватися самостійності для України. Зокрема, М. Грушевський наголошував: «Завданням сього братства ставили поширюванне гадки про потребу зальної свободи і рівності. Вважали своїм обов'язком доходити, щоб у Росії у по всіх словянських сторонах не було рабства, ані ніякої неволі чи пониження низших верств, щоб були всі рівні, не було ніяких станів (сословій), з більшими і меншими правдами; щоб була свобода мисли, совісти і слова, щоб не приневолювано до ніякої віри, і освіту поширено у всім народі; правління мало бути на-роде, з виборним головою; кожний словянський народ мав творити осібну республіку, а спільними справами мав завідувати спільний словянський собор, куди мали вислати всі словянські народи своїх депутатів» [6, с. 492].

М. Грушевський вперше в українській історіографії створив зведену працю з історії України до середини XVII ст. Його головні історичні

праці: «Історія України-Руси» (т. 1-10 в 13 кн. К. – Львів, 1898-1936), доведена до 1658 р.; «Нарис історії українського народу» (СПБ, 1904); «Люстрована історія України» (К. – Львів, 1911); «Початки громадянства» (Прага, 1921); «Історія української літератури» (т. 1-5. К. – Львів, 1923-1927). Публіцистичні статті Грушевського зібрані в збірниках «З біжучої хвили» (К., 1906); «Визволення Росії та українське питання» (СПБ, 1907). М. Грушевський – один з редакторів багатотомного видання документів «Жерела до історії України-Руси». В «Історії України-Руси» вчений не лише узагальнив наслідки досліджень попередників, а й використав найновіші дані археології, етнографії, філології, опублікував великий документальний матеріал, виявлений в архівах Росії, Швеції, Польщі та інших країн (у т. ч. з історії козацтва, визвольної боротьби українського народу проти польського-шляхетського гноблення). М. Грушевський був переконаний, що соціальний прогрес однаковою мірою визначається біологічними, економічними, і психологічними факторами, але особливо він наголошував на важливості етнічних чинників. Вчений вважав національну проблему головною в історичному розвитку людства загалом і українства зокрема.

Зародження і формування українського народу він відносив не до XIV-XV ст., а до IV-V ст. і стверджував, що Київська Русь належить тільки історії України і не була спільною колицкою українського, російського, білоруського народу. М. Грушевський, всупереч російській історіографії, не визнав східнослов'янської єдності і єдиної східнослов'янської мови, якої «ніколи не існувало» [7, с. 4].

Зокрема, М. Грушевський наголошував: «Взагалі історія державних організацій грає все ще забагато ролі в представленні «русскої історії», чи історії Східного Слав'янства. У теорії визнається давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися в тіні поза ним. З руських чи східно-слов'янських племен держава найбільше значення мала, найтісніше пов'язана була з життям народу у народності великоруської (хоч і тут по за межами національної, Володимиро-Московської держави бачимо таки сильні явища, як вічеве життя

новгородське-псковське). Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливами різних державних організацій – сі впливи, на її національне життя повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в сих бездержавних століттях на підрядну роль попри факторах економічних, культурних, національних» [8, с. 11].

У своїй схемі Михайло Грушевський вибудовує періодизацію українського історичного процесу й створює відповідну історичну термінологію. Спочатку рання історія, або передісторія, потім період Київської держави, далі – Галицько-Волинський період XII–XIV ст., що переходить у Литовсько-Руський XIV–XVI ст., потім прийнято говорити про Україну під Польщею, про козаччину, Україну і Москву та національне відродження XIX–XX ст. [9, с. 23].

Основними творцями Києво-Руської держави він вважав південну групу східних слов'ян – предків українського народу, на землях яких вона була створена. Північно-східні землі Київської Русі, де жили предки росіян, Михайло Грушевський розглядав як провінції, подібні до Дакії або Галії, що були у складі Римської імперії [10, с. 288].

Саме тому видатний український історик наголошував: «Від часів слов'янського розселення історія українсько-руської території стає історією українсько-руського народу» [7, с. 4].

Підсумовуючи, перефразуємо справедливий вислів М. Грушевського, що не було «общеруської народності» – немає «общеруської історії». Тож, кожен із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і право лише на частину східнослов'янської спадщини і на ту частину східнослов'янських земель, корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки. А жили вони в різних географічних межах, у різних економічно-політичних нішах, у різному етнографічному середовищі [11, с. 56].

Отже, Михайло Грушевський відіграв визначну роль у становленні як української історії, історіографії, джерелознавства, археографії, археології так і українознавства.

Таким чином, вірю, що для майбутнього молодого покоління українців, що цікавляться матеріальною і духовною культурою українського народу і надалі будуть продовжувати традиції, які започаткував ще у середині XIX ст. Тарас Шевченко, а Михайло Грушевський

продовжив і розвинув їх на зламі ХІХ-ХХ ст. і у першій половині ХХ ст. Саме завдяки звитяжній, героїчній і подвижницькій діяльності Тараса Шевченка і Михайла Грушевського було збережено українські етнокультурні традиції, що згодом стали потужним імпульсом для розвитку України й українців.

Джерела та література

1. Шевченко Т. Щоденник // Повне збір. творів : У 6 т. – К., 1964. – Т. 5. – С. 105.
2. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814–1861. – / За ред. Є. П. Кирилюка. – К. : Вища школа, 1982. – 432 с.
3. Сергієнко Г. Я. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845—1847: рр.) // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 48–54.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 1. – Львів, 1904. – 648 с.
5. Історія українознавства: навч. посіб. – К. : Академвидав, 2011. – 512 с.
6. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. З додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919. – Нью-Йорк : Видавництво Шкільної Ради, без року видання. – 566 с.
7. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства // Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів: МП «Слово», 1991. – С. 7-13.
8. Грушевський М. С. Автобіографія, 1926 р. // Михайло Грушевський. – Київ: Видавництво «Бібліотека українця», видавництво «Київська правда», 1998. – С. 26-57.
9. Крупницький Б. М. Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. І. До початку ХІ віка. – Нью-Йорк : Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. – С. 23-45.
10. Баран В. Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. – 64 с.
11. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 406 с.

Владимир Баран (Киев)

РОЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО
В ПРОЦЕССАХ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ
МОБИЛИЗАЦИИ УКРАИНСТВА

В статье анализируется положительная роль Тараса Шевченко и Михаила Грушевского в общественно-политических процессах мобилизации украинства. Автор убежден, что именно благодаря победоносной, героической и подвижнической деятельности Тараса Шевченко и Михаила Грушевского были сохранены украинские этнокультурные традиции, которые впоследствии стали мощным импульсом для развития Украины и украинцев.

Ключевые слова: Украина, украинцы, Тарас Шевченко, Михаил Грушевский, общественно-политические процессы мобилизации украинства.

Volodymyr Baran (Kyiv)

THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO AND MYKHAILO HRUSHEVSKYJ DURING SOCIAL AND POLITICAL MOBILIZATION OF UKRAINIANS

The article analyzes the positive role of Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskyj in the socio-political processes of mobilization among Ukrainians. The author is convinced in such statement that thanks to the victorious, heroic and selfless activity Shevchenko and Hrushevskyj have been preserved Ukrainian ethno-cultural traditions, which later became a powerful impetus for the development of Ukraine and Ukrainians.

Key words: Ukraine, Ukrainians, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyj, social and political processes of mobilization of Ukrainians.